

SAKARI KATAJAMÄKI

Pysyviä säkeitä. Geneettinen invarianssi Kiven ”Atalantassa”

Aleksis Kiven tuotannon poikkeuksellinen runoteos ”Atalantta” on herättänyt tutkijoissa hämmennystä, ihailua ja varautuneita arvioita. Rafael Koskimies (1974: 7) kuvailee Kivi-elämäkerrassaan teosta ja sen psykologista arvoituksellisuutta sanoilla: ”Kiven teoksista ehkä enemmän tulkinnanvarainen ja vaikeaselkoinen”.

Ilmeistä runon omalaatuisuudessa on sen sijoittuminen ulkomaille, Sveitsin Unterwaldeniin. Runoelman päähenkilö, orpo aate-
lisneito Atalantta, asuu Alppien rinteellä linnassa luoden iloa ja onnea ympärilleen. Atalantan nuoren seuranaisen Kivi on alun perin nimennyt Agnekseksi, nuorena kuolleen sisarensa kaimaksi, mutta myöhemmin nimi on vaihtunut Kaariniksi. Hyvän keisarin kuoltua linna hävitetään ja ryöstetään, ja Atalantta joutuu pakenemaan kodistaan. Hän katkeroituu kuullessaan, että ritari Arnold on pettänyt hänet ja valinnut toisen morsiamen. Vuosien päästä valta siirtyy taas hyvälle hallitsijalle ja linnan alkuperäiset asukkaat saavat palata uudelleenrakennettuun palatsiin. Atalantta ja Kaarin palaavat molemmat linnaan, mutta Atalantta on kovettunut sydämeltään. Runon loppupuolen dramaattisessa kulminaatiossa Atalantta herää emotionaalisesti henkiin kuullessaan Kaarinin laulavan Alpeilla. (Tarkiainen 1950: 296.)

Erityisesti näistä säkeistä alkava runon dramaattinen lopetus on kiinnittänyt tutkijoiden huomiota. Koskimies kuvaa runon päätöstä ja sen synnyttämää lukukokemusta:

Ja mitä lähemmä päätöstä tulemme, sen järkyttävämmäksi sanan todellisessa, syvässä merkityksessä muuttuu Atalantan tarina. Sen ratkaisu säkeissä 528–564 on Kiven teosten arvoituksellisimpia kohtia. Käy nimittäin niin, että verensyöksyyn menehtyvä Atalantta kutsuu viimeisin voiminsa luokseen uskollista Kaariniansa ja heittää henkensä tätä intohimoisesti syleillen. Lukija kysyy yllättyneenä, mitä tämä lemмен tuli ja hekuma merkitsee, mistä tämä täyttymyksen onniautuuus, joka saattelee kuolevaa hänen viimeiselle matkalleen, mistä ”hurja hekuma” myös Kaarinin taholla. (Koskimies 1974: 258; ks. myös Koskimies 1911: 191.)¹

Kaarinkin jää niille sijoilleen ja laulaa vaikertavan laulun, jonka kutsumana linnan asukkaat tulevat todistamaan tragediaa.

Hämmennyksen ja ihailun ohella runo on kirvoittanut varautuneita arvioita. Viljo Tarkiainen (1950: 312) nostaa runon esille arvioidessaan kriittisesti Kiven runojen rakennetta ja muotoa, joka hänen mukaansa ei yleensä ole ”suinkaan nuhteeton”, sillä runoissa usein ”venyy esitys kertovien ja kuvailevien yksityisseikkojen vuoksi liian pitkävetoiseksi ja tunnelma laimenee”. Hänestä ”Atalantta”-runo on ”höllä, pitkäksi venytetty kertomus, jossa on kyllä kiinteyttä ja voimakkaita kuvia, mutta niiltä puuttuu sisäistä kiinteyttä ja ehdottomuutta”. Runon puutteita hän pyrkii perustelemaan päätelmällä sen syntyprosessista: ”Tämän runokertomuk-

¹ Runon arvoituksellisuuteen ovat viitanneet myös Kai Laitinen (2000: xix) sekä Torsten Pettersson (2016: 23).

sen huomaa olevan kokeilua vieraalla alalla ja syntyneen ilman väkevää tunteen pakotusta”. (Tarkiainen 1950: 296–297.) Lauri Viljasen (1953: 100–101) mukaan Kivi sen sijaan luo salamielisen tunnustuksellisessa runoelmassaan ”psykologista runoutta pelkistettynä, ja siinä hän on mukana niin täydellä sydämellä kuin vain harvoin”.²

Itseäni on kiehtonut tämän, oletettavasti vuosina 1869–1870 kirjoitetun runon (Tarkiainen 1950: 472) poikkeuksellisuus Kiven runokäsikirjoituksena. ”Atalantta” on yksi hänen tiheimmin muuntelemistaan runoista. Siitä on säilynyt kaksi käsikirjoitusta (Runoelmia-vihkoissa I ja V), joihin hän on tehnyt runsaasti muutoksia mustekynällä kirjoittaessaan ja vielä myöhemmin lyijykynällä. Käsikirjoituksia katsoessa on päivänselvää, ettei kirjailija ole säästellyt vaivojaan runoa luodessaan. Käsikirjoituskokonaisuus on ehkä transkriboijan painajainen, mutta samalla se havainnollistaa mitä parhaiten runoilijan kirjoitusprosessia ja erilaisia tekstimuutoksia. Tässä artikkelissa otan Kiven tiheästi muuntelemaan runoon kuitenkin käänteisen näkökulman, sillä tutkin, minkä verran käsikirjoituksissa on muuntumattomana säilynyttä ainesta. Tärkein tutkimuskysymykseni on, mitä muuttumattomuus, invarianssi, kertoo runon kirjoitusprosessista.³

Kiven näytelmä-käsikirjoitusten osalta tutkimus on osoittanut, että hän teki kirjoittaessaan paljon tekstimuutoksia mikrotasolla – repliikkeihin, lauseisiin, sanoihin ja sanojen taivutuspäätteisiin – mutta säilytti usein muuttumattomina näytelmiensä makrotason rakenteet, kuten dramaturgisen kaaren, dialogit ja repliikkien pääpiirteittäisen asiasisällön.⁴ Kiven yhden runon invarianssiin keskittymällä on kiinnostavaa katsoa, miten tulokset näyttäytyvät näytelmien makrotason invarianssia vasten ja mitä annettavaa menetelmällä on Kiven kirjoitustapojen tutkimukselle. Hanke on menetelmällisesti kokeellinen, minkä vuoksi tutkimusvaiheiden avaaminen vaihe vaiheelta on keskeinen osa artikkelia.

Geneettinen invarianssi tutkimuskohteena

Tekstien alkuperää ja muuttumista tutkiva tekstikritiikki ja kirjoittamista prosessina tarkasteleva geneettinen kritiikki painottavat tavanomaisesti sitä, miten yhden käsikirjoituksen eri kerrostumat poikkeavat toisistaan tai millaisia eroja on eri versioiden välillä. Mikä teksteissä on muuttumatonta ja versiosta toiseen samanlaisena toistuvaa, jää sen sijaan vähälle huo-

² Runon ja sen päähenkilön nimen intertekstuaalisia suhteita muun muassa Friedrich Schillerin *Wilhelm Tellin* ja Walter Scottin ruotsinnettuun romaaniin *Anna af Geierstein eller Töcken Flickan* sekä Shakespearen ja antiikin kirjallisuuteen ovat käsitelleet Koskimies (1911: 193), Tarkiainen (1950: 294–296) sekä Riikonen (2016: 30–31).

³ Artikkelini on siten eräänlainen negatiivikuva Ossi Kokon (2016) artikkelille ”Miten Tappelosta kehittyi Sota? Kiven runokäsikirjoituksiinsa tekemistä muutoksista”, joka on ensimmäinen geneettinen kuvaus tekstuaalisesta variaatiosta Kiven runoudessa.

⁴ Näytelmien kirjoitusprosessin luonne hahmottuu parhaiten *Selman juonista ja Canziosta*, sillä niistä on säilynyt kaksi käsikirjoitusta, joita voi vertailla ja tarkastella suhteessa käsikirjoitusten sisäiseen variaatioon (Kivi 2015: 270–284, 293–327; Kivi 2019a, 235–280, 311–321, 322–366). Lisäksi yhtenä käsikirjoituksena säilyneet näytelmä-käsikirjoitukset *Kihlaus*, *Olviretki*, *Alma* ja *Margareta* täydentävät tätä yleiskuvaa (Kivi 2015: 257–259; Kivi 2018: 212–231; Kivi 2019b: 277–307). ”Sota”-runon osalta ks. Kokko 2016.

miolle. Jos kirjailija muuttaa tekstiään, sitä pidetään taiteilijan aktiivisena luomistyönä, kun taas tekstien muuttumattomuudesta on vaikeampi saada otetta. Invarianssin voi hahmottaa toisinkin, kiinnostavana tekstuaalisena ilmiönä, joka kertoo paitsi kirjoitusprosessin vaiheista myös versioiden välisistä yhteisistä nimittäjistä. Jos yksittäinen kirjallinen teos, kuten runo, mielletään eri versioista muodostuvaksi kokonaisuudeksi, invarianttien tekstikohtien voi ajatella edustavan teoksen eräänlaista kiinteää ydintä ja siten olevan merkkejä kirjailijan samanlaisina säilyneistä tavoitteista.

Tekstikritiikin ja geneettisen kritiikin teoreettiseen perustaan ja tieteenalojen käytäntöihin nähden invarianssiin keskittyvä näkökulmani on radikaali. Tekstikritiikille variaatio on suorastaan välttämätöntä, koska juuri tekstien muuttuminen on se syy, jonka vuoksi alan tutkimusta on alettu harjoittaa. Tekstikritikoiden laatimiin kriittisiin editioihin sisältyy toki myös editoitujen aineistojen invariantteja tekstikohtia, mutta perinteisesti edition käyttäjän huomio kohdistetaan nimenomaan tekstimuutoksiin. Geneettisen kritiikin alan tutkimus on puolestaan syntynyt pyrkimyksestä katsoa kirjailijoiden käsikirjoitusaineistoja uudella tavalla, jossa huomio kiinnitetään dynaamiseen ja alati muuttuvaan kirjoitusprosessiin ja siten irtaudutaan valmiita teoksia ja painettuja tekstejä painottavista ja siten staattisemmista tutkimustavoista (ks. Contat, Hollier & Neefs 1996: 2–3; Deppman, Ferrer & Groden 2004: 4–5; Pulkkinen 2010: 92–93). Jopa tekstikritiikkiä on geneettisen kritiikin piirissä pidetty tekstikäsitykseltään liian staattisena, sillä tekstikriittinen tutkimus suuntautuu tavallisesti kohti valmiita teoskäsikirjoituksia tai painettuja aineistoja (ks. Ferrer 2002, 48–49, 54, 57; Ferrer 2016).

Artikkelini tarkoitus ei ole kieltää variaation tärkeyttä. En myöskään pyri korvaamaan variaation analyysia invarianssilla saati väittämään, että invarianssia analysoimalla voisi luoda kokonaiskuvan kirjailijoiden monivaiheisista kirjoitusprosesseista. Invarianssin näkökulma voi kuitenkin auttaa tunnistamaan uudella tavalla käsikirjoitusten välisiä suhteita tai erottamaan variaation laadullisia ja määrällisiä muutoksia pitkien käsikirjoitusten eri osissa. Siten invarianssin näkökulma voi merkittävästi täydentää tekstikritiikin ja geneettisen kritiikin alan tutkimusta. Esimerkiksi ”Atalantan” käsikirjoitukset sisältävät niin paljon variaatiota, että tekstin eri kerrostumia on vaikea erottaa ilman vaihtelevia tarkastelutapoja.

Määrittelen *tekstuaalisen invarianssin* tekstin muuttumattomuudeksi, joka koskee yhden version muuttumattomia tekstikohtia tai identtisinä säilyneitä kohtia saman tekstin eri versioissa. Tekstillä viitataan niin sanottuun lingvistiseen koodiin eli kirjainten ja välimerkkien muodostamiin merkkijonoihin. Niin sanottuun bibliografiseen koodiin – tässä yhteydessä käsialojen, kynien ja typografian vaihteluun – kiinnitän huomiota vain siltä osin kuin se auttaa tunnistamaan, mitä tekstikohtia kirjailija on muuttanut kirjoitusprosessin aikana.⁵ Käsitteellä *geneettinen invarianssi* viitataan kirjoitettujen tekstien niihin osiin, jotka ovat säilyneet muuttumattomina kirjoitusprosessin jossakin vaiheessa. Tällä tavalla määriteltynä geneettinen invarianssi on konkreettista kirjoitusprosessia koskeva abstraktio,

⁵ Hallamaa ym. 2010, s.v. lingvistinen koodi, bibliografinen koodi.

jota on syytä määritellä vielä tarkemmin, jotta se palvelisi tutkimusta mahdollisimman hyvin.

Geneettisen invarianssin käsite toimii välineenä parhaiten, jos sitä ei mielletä absoluuttiseksi muuttumattomuudeksi vaan sille määritetään erilaisia tasoja, joiden avulla voi tarkastella kirjoitusprosessin kronologisia vaiheita tai tekstin synnyn muita osa-alueita.⁶ Tarkemmat rajaukset voivat koskea esimerkiksi jotakin *kielellisesti määriteltävää lingvistisen koodin ulottuvuutta*, jolloin vaikkapa sanojen kirjoitusasuun, välimerkkien käyttöön ja kirjoitus- tai ladontavirheisiin liittyviä eroja ei oteta huomioon. Tässä artikkelissa variaatioksi lasketaan kaikki merkkijonojen väliset erot eli invarianssiksi määritellään kaikki kohdat, joissa minkäänlaista kirjainten ja välimerkkien variaatiota ei esiinny. Poiketessani tästä yleisperiaatteesta ilmoitan tehdyistä poikkeuksista.

Lisäksi invarianssin piiriä voi jaotella tekstin *kirjoitus- tai julkaisuvaiheiden perusteella*, jolloin valinta kohdistuu käytettäviin dokumentteihin sekä niissä oleviin tekstikerrostumiin. Itse olen esimerkiksi jättänyt ”Atalantan” painetut versiot varsinaisen tutkimusaineiston ulkopuolelle, koska runon postuumisti julkaistu ensipainos (Kivi 1911) ja myöhemmät painokset eivät valaise Kiven kirjoitusprosessia.

Geneettisten kirjoitusvaiheiden perusteella invarianssia voisi rajata sen mukaan, onko tekstimuutoksia tehty ensimmäisen kirjoituskerran aikana vai jälkepäin tai onko niitä tehty eri kynillä. Olisi esimerkiksi mahdollista analysoida, miltä osin ”Atalantan” vanhemman version viimeisen tekstikerrostuman mukainen teksti on säilynyt muuttumattomana myöhäisemmässä runokäsikirjoituksessa. Tässä artikkelissa olen kuitenkin jättänyt pois kaikki runon käsikirjoituksiin tehdyt muutokset, jotta saan kokonaiskuvan runossa täysin muuttumattomina säilyneistä kohdista kaikkien tunnettujen kirjoitusvaiheiden aikana. Mikäli aineisto olisi erilainen, tutkimuksen tarkoituksenmukaiset rajaukset voisivat olla toisenlaisia. Jos esimerkiksi runosta olisi säilynyt useita lyhyitä luonnoksia, eri aineistotyyppinä olisi todennäköisesti analysoitava omissa vaiheissaan.

Edellä mainittujen rajausten jälkeenkin invarianssia voi jaotella eri tavoin. Itse olen tarkastellut erikseen ”Atalantan” käsikirjoitusten *sisäistä invarianssia* eli sitä, mitä tekstikohtia niissä ei ole muutettu, sekä *pari-invarianssia*, jossa versioiden tietyt invariantit kohdat ovat samanlaisia molemmissa käsikirjoituksissa. Kolmantena rajausperiaatteena olen käyttänyt kokonaisia säkeitä, joiden avulla on helpompi hahmottaa laajempia invariantteja tekstikokonaisuuksia. Kokonainen säe toimii runoudessa rytmisesti ja semanttisesti luonnollisena yksikkönä, joka siten on mielekäs hahmotustapa myös geneettisestä näkökulmasta.

Käytännössä invarianssin tutkimuksessa tulee huomioida myös variaatiota. Siksi kutsun jäljempänä *invarianssisäkeiksi* sellaisia säkeitä, jotka sisältävät invariantteja tekstikohtia tai ovat kokonaisuudessaan täysin invariantteja. Invarianssisäkeiden transkriptioihin olen sisällyttänyt myös symboleja, jotka kuvaavat sanan laajuisiin yksiköihin liittyvää variaatiota (■)

⁶ Olen aiemmin tarkastellut invarianssia Zacharias Topeliuksen *Luonnonkirjan* eri laistosten runosuomennoksissa (Katajamäki 2019). Saman näkökulman hyödyntäminen eri aineistoissa on osoittanut, että eri tutkimuskohteet vaativat erilaisia painotuksia ja rajauksia.

ja sitä laajempaa variaatiota (▶ ◀). Siten on mahdollista hahmottaa, miten invariantit tekstiosuudet suhteutuvat käsikirjoitusten kokonaisuuteen.

Sekin on metodinen ratkaisu, mihin aineistoihin tekstuaalista invarianssia suhteutetaan. Tässä artikkelissa vertailukohdaksi on otettu ”Atalantan” myöhäisemmän käsikirjoituksen (Runoelmia V) viimeinen tekstikerrostuma, joka on tulkinta siitä, mikä on Kiven viimeisin säilynyt tekstimuoto hänen runostaan. Sillä tavalla invarianssi hahmottuu suhteessa runon tunnetuimpaan tekstimuotoon. Edellä mainitut ”Atalantta”-tutkimusta koskevat määrittelyt ja rajaukset on koottu taulukkoon I, joka auttaa hahmottamaan käytetyn menetelmän kokonaisluonnetta ja voi toimia lähtökohtana jonkin tulevan tutkimuksen suunnittelulle.

Taulukko I. Tutkimuksen keskeiset metodiset rajaukset.

Rajauksen alue	”Atalanttaa” koskevat rajaukset
Kirjoitus- ja julkaisuvaihetta koskevat rajaukset	kaikki säilyneet kirjailijan omakätiset käsikirjoitukset (2 käsikirjoitusta)
Tekstin raja	lingvistinen koodi
Tulkinnallisen näkökulman raja	kirjoitusvaiheen geneettinen invarianssi
Invarianssin lingvistinen raja	välimerkkien ja ortografian tarkkuudella (pari-invarianssin osalta väli- ja yhdysmerkkejä koskevat erot pois lukien)
Invarianssin tasot	versiokohtainen invarianssi sekä pari-invarianssi
Variaatiota koskevat rajaukset	sanan muotoa koskeva variaatio (■) sekä sitä laajempi variaatio (▶ ◀)
Pari-invarianssia koskevat lisärajoitukset	säkeen laajuudet tai sitä laajemmat invariantit jaksot
Pari-invarianssin ensisijainen vertailukohta	viimeisen käsikirjoituksen viimeinen tekstikerrostuma (E. A. Saarimaan edition mukaan)

Kun käytössä olevasta lähdeaineistosta edetään kohti geneettisiä päätelmiä, aineiston väistämätön rajallisuus alkaa korostua. ”Atalantasta” on esimerkiksi säilynyt vain kaksi käsikirjoitusversiota, mutta on täysin mahdollista, että runosta on ollut myös muita pitkiä käsikirjoitusversioita tai yksittäisten kohtien luonnoksia. Jos tällaisia lähteitä löytyisi, se luonnollisesti vaikuttaisi käsityksiin runon tekstuaalisesta variaatiosta ja invarianssista. Vaikka tutkittavan tekstin kaikki geneettiset aineistot olisivat säilyneet, niistä saatava kuva kirjoitusprosessista on väistämättä rajallinen. Kuten Daniel Ferrer on asiaa kuvannut, käsikirjoitukset ovat vain eräänlaisia kirjailijan luovasta prosessista säilyviä pöytäkirjoja (Ferrer 1998; Ferrer 2011: 43).

Käytännössä ”Atalantan” geneettistä invarianssia voi tutkia vain säilyneen aineiston avulla. Tekstuaaliseen invarianssiin vaikuttavat syyt voivat olla luonteeltaan hyvin erilaisia. Käsikirjoitusten muuttumattomat kohdat ja tekstiversiosta toiseen samanlaisina säilyvät osiot voivat olla tärkeitä dokumentteja siitä, mitä kirjailija on suunnitellut mielessään niin pitkälle, ettei hän myöhemmin ole kokenut tarvetta muuttaa niitä. Invariantteja tekstikohtia voi tulkita merkeiksi siitä, mitkä teoksen osat kirjailija on kokenut niin tärkeiksi, ettei hän ole myöhemmin kajoanut niihin, mutta sekin on mahdollista, että nimenomaan tekstien aktiivinen uudelleenkirjoittaminen voi kertoa kyseisten kohtien tärkeydestä kirjoittajalleen.

”Atalantan” invarianssia analysoidessani olen ajatellut erityisesti kahta eri suuntiin vetävää tulkintatapaa. Yhden hypoteesin mukaan runoversioiden invariantit kohdat voisivat painottua runokokonaisuuden kannalta tärkeisiin ja sen tapahtumia valaiseviin kohtiin. Tällainen aines olisi ikään kuin välttämätön tukiranka, joka ei kuitenkaan sellaisenaan synnytä mitään ainutkertaista taiteellista vaikutelmaa. Toisen hypoteesin mukaan invarianssi kertoisi erityisen onnistuneista affektiivisistä tai ajatuksellisista kiteytyneistä kohdista, jotka eivät kannattele runon kokonaisuutta mutta tarjoavat erityisiä ja siksi säilyttämisen arvoisia elämyksiä. Kiven pitkä kertova ”Atalantta”, jota on moitittu pitkävetiseksi mutta myös ihmetelty dramaattisen voimansa vuoksi, sopii hyvin tukiranka- ja kiteytymähypoteesien puntarointiin.

”Atalantan” variaatio ja versiokohtainen invarianssi

Tekstuaalista invarianssia ei voi käytännössä tutkia, ellei tutki jollain tapaa myös tekstin muuttumista, sillä ainoastaan variaation olemassaolo tekee invarianssin näkökulman mielekkääksi. Invarianssin luonteen ymmärtämiseksi on olennaista tietää, minkä verran tutkimusaineistossa on variaatiota, minkä verran kirjailijalla on tapana muutella tekstejään ja miten invariantit alueet sijoittuvat suhteessa variaatiota sisältäviin kohtiin.

”Atalantta” on valikoitunut tutkimuskohteekseni siten, että olen tehnyt esitutkimusta Kiven runokäsikirjoitusten xml-rakenteisista transkriptioista ja etsinyt sellaisia runoja, joihin Kivi on tehnyt erityisen paljon tekstimuutoksia. Runsaiden muutosten keskellä säilynyt invarianssi on lähtökohtaisesti paljon kiinnostavampaa kuin sellaisissa runoissa, joissa muutoksia on vähän. ”Atalanttaan” päädyin, koska se on melko pitkä runo ja sen käsikirjoituksissa on poikkeuksellisen paljon tekstimuutoksia. Käsikirjoitusversioita ei ole kuitenkaan useampia kuin kaksi, mikä helpottaa käytännön toteutusta. Versiot sijaitsevat Kiveltä säilyneissä Runoelmia-käsikirjoitusvihkoissa I ja V, joissa on lisäksi useita muitakin runokäsikirjoituksia. Kiven viidelle Runoelmia-vihkolle annetut numerot eivät osoita vihkojen kronologista järjestystä, vaan useisiin eri analyysivaiheisiin perustuvan arvion mukaan niiden todennäköisin kirjoittamisjärjestys on: III, II, I, V, IV.⁷ Tässä kronologiassa ”Atalantta” olisi kirjoitettu vihkojen kokonaisuuden kirjoittamisen keskivaiheilla. Vihkon I versioon tehdyt lyijykynäkorjaukset ovat usein saaneet korjausta vastaavan tekstimuodon vihkon V versiossa, mikä tukee ajatusta siitä, että ensimmäisen säilyneen version viimeinen tekstikerrostuma on kirjoit-

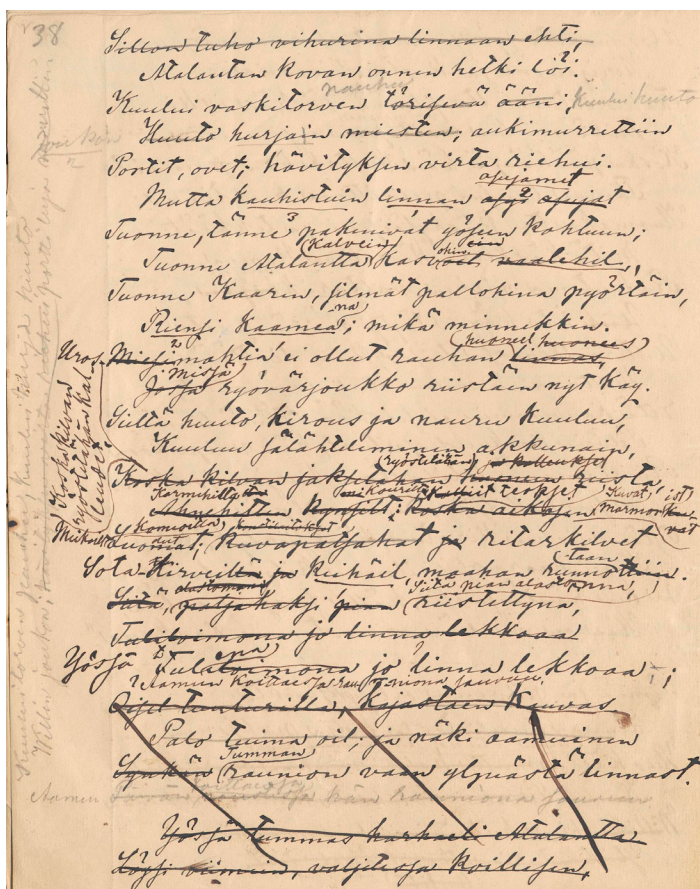
⁷ Arvio perustuu kaikkien runojen kaikkien versioiden pohja- ja päälliskerrostojen vertailuun, jossa lyijykynämuutoksia on arvioitu omana vaiheenaan. Tämä monivaiheinen työ on tehty SKS:n Edith – suomalaisen kirjallisuuden kriittiset editiot -yksikössä. Päätelmien tukena on käytetty myös aineistoja, joita ovat tehneet 2017–2019 Helsingin yliopiston ”Tieteellinen editointi” -kursseja opiskelijat (Eemeli Anttila, Tuija Harju, Janina Hietala, Anni Karvinen, Reeka Lelkes, Tommi Laine, Iina Mikkonen, Mette Vesistö, Vilhelmiina Vilhunen, Suvi Vuorinen ja Frida Wikblad). Kirjoitusjärjestyksen osalta tulkinnot ovat yhteneväisiä E. A. Saarimaan toimittaman edition (Kivi 1951) kanssa. Runoelmia-vihkot ovat kokonaisuudessaan luettavissa Kiven digitaalisesta arkistosta.

tettu ennen myöhemmän version kirjoittamista. Vihkoissa säilyneiden runoversioiden välillä on kuitenkin voinut olla puuttuvia lenkkejä, eli luonnoksia tai käsikirjoituksia, jotka ovat myöhemmin kadonneet.

Kuvassa I oleva esimerkkisivu ”Atalantta”-runosta (Runoelmia V) havainnollistaa hyvin sitä variaation määrää, josta olen alkanut raivata esille invariantteja tekstiosuuksia. Transkriptioesimerkistä käy puolestaan ilmi, miten runoa on transkriboitu TEI P5 -muotoon, jossa tekstin rakennetta ja käsikirjoitukseen tehtyjä tekstimuutoksia merkitään tietyillä tunnisteilla (esimerkiksi säkeen tunniste <I>) ja niille annetuilla määrittäillä (esim. ylivaiivasta ilmaiseva merkintä `rend="strikethrough"`).⁸

Usein TEI-transkriptioiden rinnalla käytetään käsikirjoituksia, sillä kaikissa transkriptioissa katoaa sellaista detaljitason informaatiota, jota on saatavissa alkuperäisistä käsikirjoituksista ja niiden digitaalisista kuvista. TEI-transkriptioilla on kuitenkin kiistämättömiä vahvuuksia. Niiden avulla analysoitava aineisto voidaan säilyttää koneluettavassa, uudelleenjalostettavassa ja koneellisesti vertailtavassa muodossa, jolloin laajoistakin aineistoista voi melko helposti luoda yleiskuvan ja niihin voi kokeilla vaihtoehtoisia analyysimalleja. Se auttaa havaitsemaan käsikirjoituksista sellaisia piirteitä, joita olisi vaikeaa huomata pelkistä käsikirjoituksista. Transkriptioiden avulla aineistoista saa myös numeerista dataa, mikä helpottaa aineistojen vertailua.

Kuva I. Yksi ”Atalantta”-runon sivu Runoelmia V -vihkosta ja TEI P5 -muotoisen transkription esimerkkikatkelma sivun alkupuoliskosta (SKS KIA).

⁸ Text Encoding Initiative (TEI) -konsortioon ja TEI-standardin uusimpaan versioon P5 (Proposal 5) voi tutustua osoitteesta tei-c.org.

```

<pb n="38"/>
<|><del rend="strickethrough" hand="unknown">Sillon tuho vihurina linnaan
ehdi,</del></|>
<l rend="indent1">Atalantan kovan onnen hetki löi.</l>
<|>Kuului vaskitorven <subst>
  <del rend="strickethrough" hand="unknown">törisevä ääni</del>
  <add place="above" hand="unknown">pauhu</add>
</subst>,<add place="margin" hand="unknown">kuului huuto</add></|>
<l rend="indent1"><subst>
  <del hand="unknown"><add place="margin" hand="unknown">Joukon</add>
  <del rend="strickethrough">Huuto</del> hurja<del rend="strickethrough"
  >i</del>n <del rend="strickethrough">miesten</del></del>
  <add hand="unknown">hurjan Joukon</add>
</subst>; aukimurrettiin</l>
<|><add place="margin" hand="unknown">Kuului torven pauhu, kuului hurja
huuto</add></|>
<l rend="indent1"><add place="margin" hand="unknown">Willin joukon;<del
rend="strickethrough" hand="unknown">hävityksen virta riehui</del>
portti luja murttiin</add></l>
<|>Portit, ovet; hävityksen virta riehui.</|>
<l rend="indent1">Mutta <subst>
  <del>kauhistuin linnan <subst>
    <del rend="strickethrough">asui asujat</del>
    <add place="above">asujamet</add>
  </subst></del>
  <add>linnan asujamet kauhistuin</add>
</subst></l>
<|>Tuonne, tänne pakenivat yöseen kohtuun;</|>
<l rend="indent1">Tuonne Atalantta <add place="above">kalvein</add> kasv<subst>
  <del rend="strickethrough">oil</del>
  <add place="above"><del rend="strickethrough">ein</del>ohin.</add>
</subst>
<del rend="strickethrough">vaalehil</del>,</l>
<|>Tuonne Kaarin, silmät pallohina pyörtäin.</|>
<l rend="indent1"><subst>
  <del>Riensi kaamea<add place="above">na</add></del>
  <add>kaameana Riensi</add>
</subst>; mikä minnekin.</l>

```

Taulukossa 2 on kuvattu eritellysti, minkä verran runotranskriptioissa on säkeitä (TEI-transkriptioiden <l>-elementtejä), poistoja (<del>) ja lisäyksiä (<add>) sekä sellaisia kohtia, joissa lisäys on tehty tekstistä poistetun kohdan sisälle (<subst>). Näitä elementtejä laskemalla olen voinut arvioida variaation määrää Kiven runokäsikirjoituksissa. ”Atalantassa” tekstimuutosten suhteelliset osuudet ovat melko suuria, kun niitä vertaa Kiven muihin paljon variaatiota sisältäviin käsikirjoituksiin.⁹

Taulukko 2. ”Atalantta”-käsikirjoitusten transkriptioiden tekstimuutoksia kuvaavien elementtien jakaumat.

	Säämä	<del>	<add>	<del> + <add>	<subst>
Runoelmia I -vihkossa	752	474 (lyijykynällä 165)	415 (lyijykynällä 181)	889 (lyijykynällä 347)	308
Runoelmia V -vihkossa	662	431 (lyijykynällä 69)	373 (lyijykynällä 76)	804 (lyijykynällä 145)	269
Yhteensä	1414	905 (lyijykynällä 234)	788 (lyijykynällä 257)	1693 (lyijykynällä 491)	577
Esiintymiä 100 säettä kohden		64	55	119	40

⁹ Kivellä on seitsemän runoa, joista on säilynyt kolme tai neljä käsikirjoitusta. Kaikkein tiheimmin variaatiota sisältäviä, vähintään 2-versioisia runoja ovat ”Atalantan” ohella ”Oli mulla kulta kaunoinen” (240 lisäystä tai poistoa sataa säettä kohden; 2 versiota; yhteensä 63 säettä), ”Kesäyö” (123; 2; 423), ”Paimentyttö” (113; 4; 1822), ”Kaukametsä” (112; 2; 60), ”Immen unelma” (102; 3; 693) ja ”Pohjatuuli” (101; 2; 165). Luvut antavat vertailukelpoisen kokonaiskuvan Kiven käsikirjoitusten tekstimuutoksista, vaikka niistä ei käykään ilmi tekstimuutosten laajuus eikä niissä ole huomioitu sellaisia laajoja poistoja ja lisäyksiä, jotka on transkriboitu tunnisteilla <delSpan> ja <addSpan>.

Käsikirjoitusten lyijykynämuutokset kertovat kahdesta erillisestä, mustekynällä kirjoittamisen jälkeisestä kirjoitusvaiheesta. Runoelmia V -vihkon versiossa (s. 35–57) lyijykynäkorjaukset loppuvat hetkeksi kokonaan sivun 42 tienoilla, mikä osaltaan vaikuttaa invarianssin määrään. Tällaisen äkillisen muutoksen voisi tulkita merkiksi kirjoitusvaiheen keskeytymisestä, mutta tässä tapauksessa lyijykynämuutoksia on vielä käsikirjoituksen kolmella myöhemmällä sivulla (s. 52–53 ja 57), joten kirjoitusvaiheen voi katsoa jatkuneen käsikirjoituksen loppuun saakka. Oletan siis Kiven lukee koko käsikirjoituksen lyijykynän kera, mutta keskivaiheilla on ollut noin kymmenen sivun jakso, jolle hän ei ole tehnyt merkintöjä.

Tutkimuksen ensimmäisessä vaiheessa analysoin ”Atalantan” versiokohtaista invarianssia eli selvitin, mitkä tekstikohdat ovat säilyneet muuttumattomina vihkoissa I ja V. Invarianssin ensimmäisessä analyysivaiheessa poistin molemmista runoversioista kaikki poistot, lisäykset ja sanajärjestykseltään muutetut kohdat. Käytännössä tämä oli melko mekaanista TEI-elementtien poistamista transkriptioista. En yrittänyt tunnistaa tahatonta ja tahallista variaatiota, vaan katsoin kaikki muutokset tässä mielessä samanarvoisiksi. Runon typografista muotoa, kuten sisennyksiä koskevia muutoksia, en kuitenkaan laskenut muutoksiksi, vaan pidin niitä metatason muutoksina. Tässä yhteydessä poimin XSLT-muunnoskielen avulla¹⁰ kaikki poistot ja lisäykset omiksi taulukoikseen katsoakseni, voiko niistä havaita joitain sisällöllisiä tekstimuutosten tendenssejä. Sanatasolla en kuitenkaan havainnut tekstimuutoksissa sellaisia painotuksia, joita olisi ollut syytä analysoida tarkemmin.

Seuraavassa, vähemmän mekaanisessa invarianssin analyysivaiheessa tulkitsin, mitkä tekstikohdat vastaavat poistettuja sisäisiä variantteja. Jos käsikirjoituksesta on merkitty jokin kohta poistettavaksi ja sen perässä on perustekstirivillä uutta tekstiä, on kuitenkin käsitteellisesti vaikeasti rajattavaa ja käytännössäkin tulkinnanvaraista, kuuluuko se poistetun tekstikohdan variaation piiriin vai voiko sitä pitää uutena ja siten invarianttina tekstinä. Epäselvissä tapauksissa pyrin ratkaisemaan tapaukset siihen suuntaan, että katsoin perustekstirivin kirjoituksen uudeksi kirjoitukseksi ja siten invarianssin piiriin luettavaksi.

Näin edeten muodostin molempien käsikirjoitusten transkriptioista uudet tekstit, jotka representoivat versiokohtaista invarianssia. Niistä on poistettu kaikki sellaiset säkeet, joiden jokaisessa kohdassa on versiokohtaista variaatiota. Jäljelle jääneisiin invarianssisäkeisiin on lisätty symboleita osoittamaan, missä kohdissa on sanan muotoa koskevia sisäisiä variantteja (■) tai sitä laajempia sisäisiä variantteja (►◄). Näin teksteistä saa silmäilemällä paremman kuvan ja invarianssi näyttätyy selkeämmin suhteessa variaatioon. Kuva 2 havainnollistaa tutkimuksen tätä vaihetta.

¹⁰ XSLT:n (Extensible Stylesheet Language Transformations) avulla on mahdollista koota, järjestää ja muuttaa XML-rakenteisen tiedoston tietoelementtejä.

Kuva 2. Esimerkki versiokohtaisen invarianssin kuvaamisesta Runoelmia I -vihkon ”Atalantassa”.

Seisoo linna ►◄ alpein rinteellä
 Korkee Untervaldeissa, helmassa
 Wuorisen Helvetian. Päin koilliseheen
 Linna ►◄ yli tunturein,
 Yli laaksojen ja ►◄
 Mutta lounaiseheen vuori ylenee,
 Metsä tuulinen sen harjanneella pauhaa.
 Kennen onpi linna ja sen ympäril
 Jylhän-kaunis tieno? Neito Atalantta,
 Kansan lemmittyinen, ►◄
 ►◄ työn:
 Karkoitti ■ Itävallan istuimelta
 Weri ■, hirveen hirmuvaltiaan;
 ►◄ hän, ►◄
 Kantamahan majesteetin kruunua.
 Mutta siirtyi sankar isienä luoksi,
 Heitti kartanon ■ ►◄ kaikk'
 ►◄ ; ja nyt kaunis Atalantta,
 Suosiossa valtija ■nsa korkean,
 Emäntänä linnassansa ■allitsevi.

Näiden transkriptioiden perusteella tein tarkempia laskelmia (taulukko 3). Olin oletanut, että käsikirjoitusten jakaumat poikkeaisivat selvästi toisistaan, mutta näissä laskelmissa käsikirjoitusversiot osoittautuivat hämmästyttävän samankaltaisiksi. Tutkimuksen tämän vaiheen perusteella molemmissa käsikirjoituksissa noin 11 prosenttia säkeistä on lisätty, poistettu tai muutettu kokonaan ja lopuista säkeistä noin 65 prosenttia on sellaisia, joita ei ole muutettu lainkaan. Runoelmia V -vihkon käsikirjoituksessa invarianssia on hieman enemmän, mikä viittaa siihen että käsikirjoitus on tässä vaiheessa muotoutumassa valmiimmaksi. Erot ovat kuitenkin melko vähäisiä. Molempia käsikirjoituksia kirjoittaessaan Kivi on pitänyt suurin piirtein yhtä suurta osaa säkeistä säilyttämiskelpoisina joko sellaisenaan tai niitä hieman muuttamalla.

Taulukko 3. Variaatio- ja invarianssityyppien jakaumat ”Atalantan” käsikirjoituksissa.

	Runoelmia I	Runoelmia V	Yhteensä
Säkeitä	752	662	1414
Invarianssisäkeitä (säkeitä, joissa on vähintään yksi muuttumaton tekstikohta)	592 (79 % säkeistä)	523 (79 % säkeistä)	1115 (79 % säkeistä)
Täysin invariantteja säkeitä	366 (49 % kaikista säkeistä) (62 % invarianssisäkeistä)	361 (55 % kaikista säkeistä) (69 % invarianssisäkeistä)	727 (51 % kaikista säkeistä) (65 % invarianssisäkeistä)
Säkeitä, joissa on sanan muotoa koskevia tai sitä laajempia sisäisiä variantteja	226 (38 % invarianssisäkeistä)	162 (31 % invarianssisäkeistä)	388 ¹¹ (35 % invarianssisäkeistä)
Invarianssisäkeitä, joissa ei ole sananmuoto- muutoksia laajempia variantteja	41 (7 % invarianssisäkeistä)	15 (3 % invarianssisäkeistä)	56 (5 % invarianssisäkeistä)

¹¹ Näissä säkeissä sanan muotoa koskevia variantteja (■) oli yhteensä 124 kpl (Runoelmia I: 78; Runoelmia V: 46) ja sitä laajempia variantteja (►◄) 400 kpl (Runoelmia I: 218; Runoelmia V: 182).

Seuraavaksi käytin analyysin yksikkönä kokonaista täysin invarianttia säettä ja analysoin, kuinka laajoja täysin invariantteja säejaksoja käsikirjoituksissa on. Halusin saada lisää tietoa invarianssin luonteesta, sillä se auttaa arvioimaan pari-invarianssia. Myös täysin invarianttien säkeiden osuudet näyttivät jakautuvan tasaisesti käsikirjoitusversioiden välillä (taulukko 4). Pienimpänä yksikkönä käytin 3 säkeen jaksoa.

Taulukko 4. Täysin invarianttien säejaksojen jakaumat ”Atalantan” käsikirjoitus-versioissa.

Täysin invarianttien yhtenäisten säejaksojen laajuudet	Jaksojen määrä (Runoelmia I)	Jaksojen määrä (Runoelmia V)
3 säettä	14	6
4 säettä	17	9
5 säettä	4	5
6 säettä	4	4
7 säettä	3	3
8 säettä	3	2
9 säettä	1	2
10 säettä	1	1
11 säettä	1	1
12 säettä	0	1
13 säettä	1	1
14 säettä	1	0
15 säettä	0	1
16 säettä	0	2
17 säettä	0	2

Pidemmät yhtenäiset täysin invariantit säejaksot painottuvat selvästi jälkimmäisen vihkon versioon, kun taas ensimmäisessä vihkossa on enemmän lyhyitä yhtenäisiä invarianssin jaksoja. Vihkon I versiossa on 3–8 säkeen laajuisia jaksoja 45 kappaletta ja jälkimmäisessä versiossa vain 29, kun taas 9–17 säkeen laajuisten jaksojen jakaumat painottuvat käänteisesti (I:5;V:11).

Tähänastisten tulosten perusteella vaikutti siltä, että toisin kuin ”Atalantan” ryteikköisiltä näyttäviä käsikirjoituksia silmäilemällä voisi päätellä, niissä on hämmästyttävän paljon täysin invariantteja säkeitä, jopa noin puolet kaikista säkeistä. Vielä yllättävämpää on se, että niissä on laajoja yhtenäisiä täysin invariantteja säejaksoja. Nämä tulokset eivät kuitenkaan kerro vielä siitä, minkä verran runossa on sellaista ainesta, joka on pysynyt muuttumattomana ensimmäisestä säilyneestä käsikirjoituksesta viimeiseen.

Pari-invarianssi

Pari-invarianssi poikkeaa geneettisesti olennaisella tavalla versiokohtaisesta invarianssista. Ensimmäisen käsikirjoituksen kaikki sellainen uusi kirjoitus, joka ei ole itsessään tekstimuutos, on lähtökohtaisesti invariantti, minkä jälkeen se voi säilyä sellaisena tai tulla muutetuksi. Myöhempää

versiota kirjoitettaessa puolestaan tehdään valintoja: jos kirjailija kopioi jonkin invariantin tekstikohdan aiemmasta käsikirjoituksesta sellaisenaan, hän päättää aktiivisesti, että hän ei halua muuttaa tekstikohtaa – ainakaan juuri sillä hetkellä. Invariantteina säilyvät tekstikohdat ovat siis syntyneet erilaisen prosessin tuloksena kuin ensimmäistä käsikirjoitusta kirjoitettaessa.

Kun selvitin, mitkä ”Atalantan” varhaisemman käsikirjoituksen invariantteista kohdista ovat säilyneet muuttumattomina myös uudemmassa käsikirjoituksessa, käytin aineistona aiemmin tekemiäni invarianssisäkeiden transkriptioita, joissa oli täysin invarianttien säkeiden lisäksi myös yksittäisiä tekstimuutoksia sisältäviä invarianssisäkeitä. Sähköisten tekstien merkkijonojen vertailuun eli kollaatioon kehitetyn JuXta-ohjelman avulla näin, mitkä versioiden tekstikohdista ovat keskenään identtisiä, ja variaatiota sisältävät kohdat auttoivat seuraamaan runoversioiden kokonaisuuksia ja niiden välisiä suhteita.¹² Samalla merkitsin pari-invariantteja tekstikohtia manuaalisesti erilliseen vertailutaulukkoon. Tässä vaiheessa arvioin invarianssin rajoja uudelleen ja päätin sallia pari-invarianssin piiriin myös sellaiset tekstikohdat, joissa versioiden välillä on eroja väli- ja yhdysmerkeissä.

Tässä työvaiheessa kävi ilmi, että pari-invariantit tekstialueet sijoittuvat runon versioihin melko tasaisesti kuvan 3 osoittamalla tavalla. Pari-invarianssi näytti jakautuvan melko tasaisesti runoversioiden koko matkalle alusta loppuun, mikä osoittaa, että Kivi on jälkimmäistä versiota kirjoittaessaan tukeutunut paljon ensimmäiseen versioon, mutta tehnyt myös paljon tekstimuutoksia.

Kuva 3. Esimerkki pari-invarianssista ”Atalantan” versioiden välillä. Pari-invariantit tekstialueet on lihavoitu.

Runoelmia I

Seisoo linna ▶ ◀ alpein rintehellä

Korkee Untervaldenissa, helmassa
Vuorisen Helvetian. Päin koilliseheen
Linna ▶ ◀ yli tunturein,
Yli laaksojen ja ▶ ◀

Mutta lounaiseheen vuori ylenee,
Metsä tuulinen sen harjanneella pauhaa.

Kennen onpi **linna ja sen ympäril**
Jylhän-kaunis tieno? Neito Atalantta,
Kansan lemmittyinen, ▶ ◀

▶ ◀ **työn:**
Karkoitti ▶ Itävallan **istuimelta**

Weri ▶ , **hirveen hirmuvaltiaan;**
▶ ◀ hän, ▶ ◀

Kantamahan majesteetin kruunua.
Mutta siirtyi sankar isienä luoksi,
Heitti kartanon ▶ ◀ **kaikk'**
▶ ◀ ; **ja nyt kaunis Atalantta,**
Suosiossa valtija ▶ **nsa** korkean,
Emäntänä linnassansa ▶ **allitseevi.**

Runoelmia I

Päiviltä jo kauva ▶ **pojesvierineiltä**
Onpi kertoelma Atalantasta. —

Seisoo linna alpein rintehellä,
Korke ▶ ◀

Kennen ▶ ◀ **linna ja sen ympäril**
Jylhänkaunis tieno? Neito Atalantta.
Omistaavi suurelt sankar-isältänsä.

Tehnyt oli isä voimallisen **työn,**
▶ ◀ ▶ **istuimelta** karkoittanut

Weri miehen, **hirveen** ▶ ◀ **hirmuvaltiaan,**
Siitä uroon toisen ▶ ◀ puettanut, ▶ ◀

Kantamahaan majesteetin kruunua.
Mutta siirtyi sankar isiensä luoksi,
Heitti kartanons ja tavaransa **kaikk'**
Ainollensa; **ja nyt kaunis Atalantta,**
Suosiossa valtijansa ▶ ◀
Emäntänä ▶ **linnassansa** ▶ ◀

¹² Tekstimuutosten symbolit (▶ ja ▶ ◀) olin korvannut kirjainpareilla ZZ ja XX, joita JuXta-ohjelma lukee muiden merkkijonojen tapaan ja jotka on helppo tunnistaa kollaationäkymästä.

Koska tällä tavalla oli vaikea hahmottaa mahdollisia painotuseroja runon eri osioissa, otin analyysin lähtökohdaksi kokonaiset pari-invariantit säkeet, jotka muodostavat yhtenäisiä rytmin ja merkityksen kokonaisuuksia. Aloitin merkitä kuvan 3 mukaiseen taulukkoon harmaalla taustavärillä kokonaan pari-invariantteja säkeitä, joissa saa olla korkeintaan väli- ja yhdysmerkkejä koskevaa variaatiota. Lisäksi otin värjäksiin mukaan myös sellaiset pari-invariantit puolikkaat säkeet, jotka edeltävät tai seuraavat kokonaan pari-invariantteja säkeitä. Näin värjäytyt alueet ovat maksimaalisen pitkiä pari-invariantteja jaksoja (ks. kuva 4).

Kuva 4. Esimerkki pari-invarianssista ”Atalantan” versioiden välillä. Kokonaiset pari-invariantit säkeet sekä niiden ”kehukset” on värjätty harmaalla taustavärillä. Säkeet, joissa ei ole lainkaan invarianssia, on jätetty pois.

Runoelmia I

Lempee ruhtina, ja taasen vallan sai
 Joukkunensa hirmuhallistija herra,
Jonka kerran immen isä ankara
Ulos maasta syöksi mutta hirveänä,
Werijanova ja kostonhimova
Taasen istuimelta silmänsä hän iski.
 Mikä miehen sana **ensimmäin,**
Koska päähänsä hän kultakehän painoi?
 Tämän lausui peloittava ruhtinas:
 Käskyläiseni ja tehkäätkäät
 Mitä käsken. Wuoriin komea,
 Rakentama miehen, valtarikkojan,
 Untervaldenissa kuni tietetään.
Mutta, minä valan olen vannonut,
Että kauvemmin ei seisköön tämän linna,
 Riistämänä sotilasten ahneen joukon.

Runoelmia V

Lempee ruhtinas, ja taasen vallan sai
 Joukkonensa hirmuhallitsia
Jonka kerran immen isä ankara
Ulos maasta syöksi; mutta
Werijanova ja kostonhimova,
Taasen istuimelta silmänsä hän iski.
 ▶◀ **ensimmäin,**
Koska päähänsä hän kultakehän painoi?
 ▶◀ lausui peloittava ruhtinas:
 ”Huomakaatte, käskyläiseni, ja tehkäätkäät
 ▶◀ käsk. Wuoriin komea,
 Rakentama
 ▶◀ kerran täytyi meidän paeta
 Untervaldenissa ▶◀ seisoo
Mutta minä valan olen vannonut,
Että kauvemmin ei ▶◀ linna
 Pilvein ▶◀ tuol ▶◀ an vaipukoon
 Riistämänä sotilasten hurjan joukon.

Tässä yhteydessä laskin myös pari-invarianttien säkeiden osalta säejaksojen jakaumia. Kaksi- ja kolmisäkeisiä jaksoja oli vielä useita (10–20 kpl), mutta vain harvoissa tapauksissa paria säettä pidemmät jaksot olivat säilyneet muuttumattomina. Pisimpiä eli viisisäkeisiä jaksoja oli kaksi.

Myös kokonaisten säkeiden mukaan analysoiden pari-invarianttien säkeet sijoittuivat koko runon matkalle, vaillinaisesti invarianttien säkeiden sekaan, lukuun ottamatta käsikirjoitusten alkua ja loppua. Kokonaisuuden hahmottamista kuitenkin vaikeutti se, että aineistosta puuttui kokonaan säkeet, joissa ei ole lainkaan invarianssia. Siksi päätin vielä tarkastella pari-invarianttien tekstijaksojen sijoittumista myöhemmän version (Runoelmia V) kokonaisuuteen, jotta saisin paremman kuvan pari-invarianssista suhteessa koko runoon.

Pari-invariantit säkeet myöhemmän version runokokonaisuudessa

Otin ”Atalantan” pari-invarianssin vertailukohdaksi E. A. Saarimaan toimittaman ”Atalantan” tekstin, joka edustaa runon vakiintuneinta julkaistua tekstimuotoa (Kivi 1951: 177–196). Tämä versio on lähempänä Kiven viimeistä omakätistä tekstimuotoa kuin A. V. Koskimiehen

toimittama ensipainos (Kivi 1911), jossa on melko paljon poikkeamia käsikirjoituksiin nähden. Saarimaan toimittama teksti on muodostettu lähtökohtaisesti käsikirjoituksen viimeisen tekstikerrostuman mukaan. Siinä runokäsikirjoituksen variaatiosta on poistettu kohdat, joihin Kivi on tehnyt poistomerkintöjä, ja jätetty kaikki lisäykset. Jos samassa tekstikohdassa on useita lisäyksiä tai poistoja, Saarimaa on valinnut niistä viimeiseksi tekstikerrostumaksi tulkitsemansa tekstimuodot.

Kun pari-invariantteja tekstijaksoja katsoo suhteessa tähän runotekstiin, voi käytännössä tarkastella sitä, mitkä osuudet Kiven viimeisen runoversion viimeisessä tekstikerrostumassa ovat säilyneet invariantteina varhaisimmasta säilyneestä tekstimuodosta lähtien. Pari-invarianssin tarkastelun päätin kohdistaa ainoastaan sellaisiin tekstijaksoihin, jotka ovat vähintään yhden kokonaisen runosäkeen mittaisia. Kuten kuvasta 5 käy ilmi, tummenneet pari-invariantit, vähintään yhden säkeen laajuiset tekstikohdat sijoittuvat runoon melko tasaisesti, mutta kuitenkin niin, että runon alussa ja lopussa ei ole lainkaan invarianssia ja invarianssi tihtyy runon keskivaiheilla ja jälkipuoliskossa.

Kuva 5. "Atalantan" pari-invarianttien, vähintään yhden säkeen laajuisten tekstikoh- tien sijainnit Runoelmia V -viikon version kokonaisuudessa.

Lukiessani näin muodostettua tekstiä kokonaisuutena yritin kiinnittää huomiota erilaisiin ilmaisumuodeihin ja katsoa, koskisiko invarianssi erityisesti tietynlaisia ilmaisutapaa. Merkitsin marginaaleihin muun muassa kohtia, jotka ovat erityisen affektiivisia tai kuvailevia, siteeraavat puhetta tai painottavat tapahtumien kerrontaa. Edellä mainitun tukirankahypoteesini mukaan invarianssi voisi painottua esimerkiksi runokokonaisuuden kannalta tärkeisiin tapahtumiin valaiseviin kohtiin ja runokerronnan ekonomisuuteen, mihin ei välttämättä liity mitään suuria taiteellisia intohimoja. Sille vastakkaisen kiteytymähypoteesini mukaan invarianssi voisi koskea runon erityisen onnistuneita ja affektiivisia kohtia, jotka voivat yhdistyä taiteellisiin ambitiioihin.

Molemmat hypoteesit saavat aineistosta tukea, kun runoa lukee alusta loppua kohden. Tukirankahypoteesin puolesta puhuu esimerkiksi se, että erityisesti runon alkupuolella invarianteissa kohdissa tai niiden välitömmässä läheisyydessä on usein aikaan viittaavia ilmauksia, kuten ”koska”, ”kerran”, ”äskän”, ”nyt”, ”viimein” ja ”millon”. Näissä kohdissa voi kysyä, onko proosallinen mutta tärkeä tapahtumankuvaus johtanut tekstin muuttumattomuuteen. Kiteytymähypoteesin mahdollisuutta osoittaa puolestaan esimerkiksi runon alkupuoliskoon osuva kohta, jossa melkein yksi kokonainen repliikki – selkeä ja runollinen ajatuskokonaisuus – on kokonaan pari-invariantti yhtä sanaa lukuun ottamatta:¹³

Vuori, ota jäiseen helmahasi koito,
pian elämänsä liekki sammuta;
sillä sulosempahan on neidon kuolla
vinkan, hyrtehisen henkäykses al,
kuni alla ihmislasten kylmäin silmäin
sydämmeni tuhansittain kuolee tääl.
Ota helmahasi, ota helmahasi
Atalantta, linnanimpi hyljätty!

Kumpikaan hypoteesi ei tunnu selvästi painavammalta, kun runoa lukee eteenpäin. Loppua kohden invarianssi kuitenkin tihentyy jonkin verran, siten, että runon affektiivinen keskittymä ja dramaturginen loppuhuipentuma osuvat kohtaan, jossa on myös paljon pari-invarianssia. Tämä jakso on siteerattu ohessa kokonaisuudessaan:

Mutta kuuluipa nyt ääni muinoinen
jalaviston hämärästä helähdellen,
koska lauloi siellä Kaarin, tyttö sorja,
lauloi hän ja vastaeli jylhä vuori.
(—)
Sillon vilkkahana Atalantan korvaan
laulun hopeainen virta vavahti
ylös vuoren selkämälle. Hurja myrsky
nousi hänen povehensa paisuvaan,
korkealle karkelivat syämmen laineet.
Mutta siinä seisten, käsi otsalla,
koska pimenivät hälle maa ja taivas,
huusi linnan neito: ”Kaarin, lapseni!”
Kertoen hän huusi, ei tok’ Kaarin kuullut,
vaan hän lauloi joutsenesta saaristos.
Mutta läksi neito alas harjanneelta
juoksemahan kohden äänen kaikunaa;
tuimasti hän juoksi, lensi, vaikka tanner
pyörsi hänen silmissänsä pimeten.
Niin hän riensi, äkisti nyt maahan kaatui,
koska hurmeen ulos suustaan syöksi hän
kultapilvenä, ja punattihin kentäs.
Siinä hetken huokuen hän makasi,
riensi taasen kohden armahinta ääntä.
(—)
”Tule, Kaarin, minä syleillä sua tahdon,
tule kiirehtien, lapsi kaunoinen!”
(—)
Silloin Kaarin heti ylös karkasi
kiljahtaen tanterelta, seppel kädes,
kiljahtaen, huomattessaan korkean

¹³ Sanan ”ihmislasten” kohdalla on lukenut Runoelmia I -vihkossa alun perin ”ihmislastein”.

emäntänsä aavehena lehdon yössä
 hänelle helmans aukasevan mykkänä.
 Mutta riensi Kaarin ihanaiseen helmaan,
 kuni houreessa hän alasraukeni;
 Atalantta hänen sylhinsä sulki,
 hänen huulillensa painoi suutelman,
 pyhän, lemmen tulta täys ja katsahti hän
 vielä kerran häntä kohtaan suloisest.
 Siitä kallistui hän lehdon kukkaskohtuun
 kylmänä, kun sielu ruumiin kammion
 heitti ainiaaks. Mut vielä kuolemassa
 Atalantta vienoistansa syleili,
 armahinta laulajaa, mi häiriössä
 lemмен-hekuman ja kammon huovahti.
 (–)

Tämän kohdan jälkeen on enää muutama pari-invariantti säe, joiden jälkeen runon loppukehitelmässä painottuvat varioivat säkeet.

Saarimaan toimittamassa ”Atalantassa” sitaatti osuu säkeisiin 486–548 eli suurin piirtein samalla alueelle, jonka Rafael Koskimies on nostanut runon huipentumaksi ja yhdeksi Kiven teosten arvoituksellisimmista kohdista. Hänen mukaansa tätä tunteiden pakahduttamaa kohtauksta voi, Kiven ajatusmaailman tuntien, tuskin selittää muulla tavalla kuin sillä, että Atalantan sieluun on jäänyt ainoastaan rakkauden ja hellyyden tarve, joka ei enää voinut löytää täyttymystään muualta kuin aina uskollisen ystäväntären sylistä. ”Siitä ’hekuma’ ja hurja intohimo, täyttymyksen äärimmäisellä hetkellä”, Koskimies päättelee. (Koskimies 1974: 258.) Veijo Meri on runon eroottiseen kiihkoon viitaten todennut, että Atalantta on Kiven sovinnaisen ja tavallisen rakkauden tiestä luopuneista naisista kaikkein kehittynein ja voimakkain. ”Oliko Atalantta Baudelairin kirottuja naisia, Saphon sisaria?” hän kysyy (1984b: 22–24; Meri 1984a: 142).

Pari-invarianssin korostuminen runon dramaattisessa loppuhuipentumassa, johon on aiemmassa tutkimuksessa kiinnitetty huomiota, on kiinnostavaa suhteessa Viljo Tarkiaisen edellä siteerattuun arvioon. Hänen mukaansa runo olisi syntynyt ”ilman väkevää tunteen pakotusta”. Invarianssista ei voi vetää suoraa yhteyttä kirjoittajan tunnetiloihin, mutta se kuitenkin osoittaa, että runon tunnehuipentuma on säilynyt runossa lähes muuttumattomana alusta alkaen.

Psykologisesti motivoitua pysyvyyttä

”Atalantan” käsikirjoituksia katsoessa syntyy vaikutelma runon läpikotaisesta uudelleenkirjoittamisesta, jossa tuskin yksikään lause on säilynyt koskemattomana. Tarkempi analyysi kuitenkin osoittaa, että runossa on paljon myös muuttumattomia tekstijaksoja, joista monet ovat säilyneet sellaisenaan Kiven kirjoittaessa runosta uutta versiota.

Koska säilynyt aineisto on vajavaista, on vaikea arvioida, millaisessa järjestyksessä Kivi on suunnitellut ja kirjoittanut runoan. Hän on esimerkiksi voinut kirjoittaa runoon liittyviä säkeitä papereille, jotka ovat sittemmin kadonneet. Koska muista mahdollisista käsikirjoituksista ei ole tietoa, päätelmät pitää tehdä kahden päävaiheen eli vihkojen I ja V osalta. Runoelmia-vihkoissa I ja V säilyneet käsikirjoitukset ovat oletettavasti

mustekirjoituksen osalta syntyneet alusta loppua kohden järjestyksessä edenneen kirjoitusprosessin aikana.

Jos ”Atalantan” pari-invarianssia katsoo ilman yhden säkeen minimipituuden vaatimusta, muuttumattomia tekstikohtia on melko tasaisesti koko runoversioiden matkalta. Tämä invarianssin piirre kertoo siitä, että vihkon I versiota kirjoittaessaan Kivi on jo tavoittanut runossa sellaisen muodon, jota hän ei ole katsonut tarpeelliseksi muuttaa perusteellisesti myöhemmässä versiossa.

Erityisesti täysin invariantit säkeet ovat kuvausvoimaisia: runoilija on kirjoittanut valmiiksi yhden runon perusyksikön, jota hän ei enää myöhemmin ole halunnut muuttaa. ”Atalantan” alussa ja lopussa ei ole lainkaan vähintään säkeen laajuista pari-invarianssia, eli ne eivät ole olleet alusta pitäen kirjoittajansa mielestä riittävän onnistuneita tai erityisen tärkeitä. Niitä on ollut varaa kehitellä paremmiksi tai niissä on ollut jotakin ongelmallista, mitä on pitänyt muuttaa. Runon keskiosa näyttäytyksen sijaan geneettisen (pari-)invarianssin perusteella runon ytimenä. Pari-invarianssi tihentyy etenkin runon dramaattisessa loppukäänteessä, johon tutkijatkin ovat kiinnittäneet eniten huomiota. Nämä tulokset vahvistavat draamakäsikirjoitusten muodostamaa kuvaa Kivestä kirjoittajana, joka pitää kiinni alkuperäisistä suunnitelmistaan. ”Atalantan” perusteella Kiven varhaiset suunnitelmat olivat paitsi draamallisesti myös psykologisesti pitkälle vietyjä.

Vaikka tekstuaaliseen invarianssiin keskittyminen jättää varjoonsa monia kirjoitusprosessin ilmiöitä, ”Atalantan” tapaus osoittaa, että invarianssi tarjoaa yhden keinon saada ote monitasoisesta ja vaikeasti hahmotettavasta prosessista. Muuttuvia tekstiaineistoja koskevissa tutkimuksissa olisikin hyödyllistä analysoida myös invarianssia tarkemmin variaation rinnalla.

LÄHTEET

Kaunokirjallisuus

- Kivi, Aleksis 1911: ”Atalantta. Aleksis Kiven Ennen painamaton runoelma. Julkisuuteen toimittanut A. V. Koskimies.” Teoksessa *Suomalainen. Suomalaisen sanomalehtimiesliiton albumi II*. Helsinki: Suomalainen Kustannus-O.Y. Kansa, 171–190.
- Kivi, Aleksis 1951: *Kootut teokset. IV osa: Runot ja kirjeet*. Julkaiseet E. A. Saarimaa ja V. Tarkiainen. Helsinki: SKS.
- Kivi, Aleksis 2015: *Kihlaus. Leo ja Liina. Selman juonet. Kriittinen editio*. Toim. Pentti Paavolainen (päätoimittaja), Sakari Katajamäki, Ossi Kokko, Petri Lauerma, Juhani Niemi ja Jyrki Nummi. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1416. Helsinki: SKS.
- Kivi, Aleksis 2018: *Olviretki Schleusingenissä. Näytelmällinen osotelma neljässä osassa. Kriittinen editio*. Toim. Jyrki Nummi (päätoimittaja), Sakari Katajamäki, Ossi Kokko, Petri Lauerma, Juhani Niemi ja Pentti Paavolainen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1440. Helsinki: SKS.

- Kivi, Aleksis 2019a: *Canzio. Näytelmä viidessä näytöksessä. Kriittinen editio*. Toim. Juhani Niemi (päätoimittaja), Sakari Katajamäki, Ossi Kokko, Petri Lauerma, Jyrki Nummi ja Pentti Paavolainen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1447. Helsinki: SKS.
- Kivi, Aleksis 2019b: *Yö ja päivä. Lea. Alma. Margareta. Kriittinen editio*. Toim. Pentti Paavolainen (päätoimittaja), Sakari Katajamäki, Ossi Kokko, Petri Lauerma, Juhani Niemi ja Jyrki Nummi. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1439. Helsinki: SKS.

Arkistolähteet

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkisto, kirjallisuuden ja kulttuurihistorian kokoelma (SKS KIA). Aleksis Kiven arkisto.

Muut lähteet

- Aleksis Kiven digitaalinen arkisto: Saatavissa: *Tiet lähteisiin – Aleksis Kivi SKS:ssa*. Toim. Ilkka Välimäki (päätoimittaja), Eeva-Liisa Haanpää, Satu Heikkinen, Irma-Riitta Järvinen, Sakari Katajamäki, Klaus Krohn ja Tarja Soiniola. Helsinki: SKS 2007. URL: <http://www.finlit.fi/kivi/> [25.6.2020]
- Contat, Michael, Denis Hollier and Jacques Neefs 1996: "Editors' Preface." *Yale French Studies. Drafts. Number 89*, 1–5.
- Deppman, Jed, Daniel Ferrer and Michael Groden 2004: "Introduction: A Genesis of French Genetic Criticism." Teoksessa Jed Deppman, Daniel Ferrer and Michael Groden (eds.), *Genetic Criticism. Texts and Avant-textes*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1–16.
- Ferrer, Daniel 1998: "The Open Space of the Draft Page: James Joyce and Modern Manuscripts." Teoksessa George Bornstein and Theresa Tinkle (eds.), *The Iconic Page in Manuscript, Print, and Digital Culture*. Ann Arbor: The University of Michigan Press, 249–267.
- Ferrer, Daniel 2002: "Production, Invention, and Reproduction. Genetic vs. Textual Criticism." Teoksessa Elizabeth Bergmann Loizeaux and Neil Fraistat (eds.), *Reimagining Textuality. Textual Studies in the Late Age of Print*. Madison, Wisconsin: The University of Wisconsin Press, 48–59.
- Ferrer, Daniel 2011: *Logiques du brouillon: Modèles pour un critique génétique*. Paris: Seuil.
- Ferrer, Daniel 2016: "Genetic Criticism with Textual Criticism: From Variant to Variation." Teoksessa Wim Van Mierlo and Alexandre Fachard (eds.), *Variants. The Journal of the European Society for Textual Scholarship*. Vol. 12–13, 57–64.
- Hallamaa, Olli, Tuomas Heikkilä, Hanna Karhu, Sakari Katajamäki, Ossi Kokko ja Veijo Pulkkinen 2010: *Tekstuaalitieteiden sanasto*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. URL: <http://tekstuaalitieteiden-sanasto.finlit.fi:8080/> [25.6.2020]
- Katajamäki, Sakari 2019: "Kuin korallien luoma. Tekstikriittinen näkökulma Topeliuksen Luonnonkirjan runokäännöksiin." *MikaEL. Kääntämisen ja tulkkauksen tutkimuksen symposiumin verkkojulkaisu*.

- Toim. Ritva Hartama-Heinonen, Marja Kivilehto, Minna Kujamäki ja Katja Vuokko. Vol. 12, 44–62. URL: <https://www.sktl.fi/liitto/seminaarit/mikael-verkkojulkaisu/mikael-vol-12-2019/> [25.6.2020]
- Kokko, Ossi 2016: ”Miten Tappelosta kehittyi Sota? Kiven runokäsikirjoituksiinsa tekemistä muutoksista.” Teoksessa Päivi Koivisto (toim.), *Kanervakankaalla – Näkökulmia Aleksis Kiven runouteen*. Joutsen/Svanen. Erikoisjulkaisuja 1. Helsinki: Suomalainen klassikkokirjasto, Helsingin yliopiston suomen kielen, suomalais-ugrialaisten ja pohjoismaisten kielten ja kirjallisuuksien laitos, 92–111. <http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe2016121431393> [25.6.2020]
- Koskimies, A. V. 1911: ”Pari sanaa edellisen julkaisun johdosta.” Teoksessa *Suomalainen. Suomalaisen sanomalehtimiesliiton albumi II*. Helsinki: Suomalainen Kustannus-O.Y. Kansa, 191–194.
- Koskimies, Rafael 1974: *Aleksis Kivi. Henkilö ja runous*. Helsinki: Otava.
- Laitinen, Kai 2000: ”Lyyrikko ennen aikojaan.” Teoksessa Aleksis Kivi, *Runot*. Helsinki: SKS, ix–xxx.
- Meri, Veijo 1984a: *Elon saarel tääl. Aleksis Kiven taustoja*. Helsinki: Otava.
- Meri, Veijo 1984b: ”Esipuhe. Aleksis Kiven kolmas runokokoelma.” Teoksessa Aleksis Kivi, *Runoelmia. Katri. Tuomo. Atalantta. Kontiolan kaski*. Jyväskylä: Gummerus, 7–25.
- Pettersson, Torsten 2016: ”Onni ja yksinäisyys. Aleksis Kiven traaginen runomaailma.” Teoksessa Päivi Koivisto (toim.), *Kanervakankaalla – Näkökulmia Aleksis Kiven runouteen*. Joutsen/Svanen. Erikoisjulkaisuja 1. Helsinki: Suomalainen klassikkokirjasto, Helsingin yliopiston suomen kielen, suomalais-ugrialaisten ja pohjoismaisten kielten ja kirjallisuuksien laitos, 10–27. <http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe2016121431393> [25.6.2020]
- Pulkkinen, Veijo 2010: *Epäilyksen estetiikka. Tekstuaalinen variaatio ja kirjallisen teoksen identiteetti*. Acta Universitatis Ouluensis B Humaniora 94. Oulu: Oulun yliopisto.
- Riikonen, H. K. 2016: ”Antiikin perintö Aleksis Kiven runoudessa.” Teoksessa Päivi Koivisto (toim.), *Kanervakankaalla – Näkökulmia Aleksis Kiven runouteen*. Joutsen/Svanen. Erikoisjulkaisuja 1. Helsinki: Suomalainen klassikkokirjasto, Helsingin yliopiston suomen kielen, suomalais-ugrialaisten ja pohjoismaisten kielten ja kirjallisuuksien laitos, 28–46. <http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe2016121431393> [25.6.2020]
- Tarkiainen, Viljo 1950: *Aleksis Kivi. Elämä ja teokset*. Porvoo & Helsinki: WSOY.
- Viljanen, Lauri 1953: *Aleksis Kiven runomaailma*. Porvoo & Helsinki: WSOY.

Kirjoittaja

Sakari Katajamäki, FT, toimituspäällikkö
sakari.katajamaki@finlit.fi